

РЕГИОНАЛНИ РАЗЛИЧИЯ В ОБРАЗОВАНИЕТО УПРАВЛЕНСКИ АСПЕКТИ

ДИНКО ГОСПОДИНОВ

*Dinko Gospodinov. REGIONAL DIFFERENCES IN EDUCATION:
MANAGEMENT ASPECTS*

Резюме. Статията е посветена на регионалните различия в системата на средното образование. Анализирани са факторите, които влияят върху тези различия съобразно резултатите от изследванията PISA – тип населено място, характеристиките на семейната среда на учениците, типът училище, ранната селекция на учениците, характеристиките на съучениците. Открити са основните проблеми, свързани с регионалните различия в областта на средното образование и са набелязани необходимите за тяхното решаване образователни политики.

Abstract. The article is devoted to regional disparities in secondary education. Analyzes the factors that influence these differences according to the results of research PISA - type of settlement, the characteristics of the family environment of students, school type, early selection of students, characteristics of classmates . Highlighted the main issues related to regional differences in secondary education and outlined necessary for solving educational policies.

Ключови думи: регионални различия в системата на средното образование, фактори за регионални различия

Keywords: regional differences in education, factors for regional differences

Резултатите от проведеното изследване по програмата за международно оценяване на учениците PISA през 2012 г. предизвикаха широк отзвук. Те показаха от една страна недостатъчно равнище на постиженията на нашите ученици в сравнение с техните връстници от държавите от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР), а от друга страна значими различия между учениците в различните региони на страната (виж 3, 7, 8 и др.). Като основна причина за регионалните различия се очертаха нееднаквите социално-икономически условия в различните области на страната и тяхното въздействие върху образователната система, пречупени през социално-икономическия статус на семействата на учениците. През м.декември 2016 г. бяха обявени и резултатите от изследването PISA 2015 г., проведено сред ученици от IX клас. За съжаление те не са по-добри от резултатите от предишното изследване. Изследването от 2015 г. отново потвърди, че голяма част от наши-

те ученици са функционално неграмотни и че техните постижения ни поставят устойчиво на последните места сред страните от ЕС.

Както се посочва по повод на резултатите от PISA 2012 г. в доклада на Световната банка „в действителност разбивката на резултатите на учениците от оценяването PISA по отношение на различни променливи (например пол, местоживеене и етнически произход) показва, че в българската образователна система съществуват големи неравенства. Резултатът на учениците, които живеят в градски условия е с 90 т. по-висок (или повече от две години училищно обучение) в сравнение с този на учениците от селските райони. Неравенство съществува и при учениците от етническите малцинства: учениците, които говорят български език имат по-високи резултати, (които се равняват на 3 г. и повече училищно обучение по четене и 2 г. по математика и природни науки) отколкото учениците, които не общуват у дома си на български език“ (3,с.1).

По отношение на влиянието на факторите на социално-икономическата среда данните от PISA 2015 г. отново показаха, че те имат „силно влияние върху образователните резултати на учениците в България. Например учениците с по-висок социално-икономически статус постигат значително по-високи резултати и обратно. Тази тенденция се задълбочава през отделните етапи на изследването и така се възпроизвеждат моделите на привилегированост на определена категория ученици по отношение на достъпа им до качествено образование“ (8,с.76).

Установените при двете изследвания различия в учебните постижения на учениците, изразяващи се в рамките на две или дори три учебни години са твърде големи и обезпокоителни и те заслужават завишено внимание и търсене на възможности за тяхното ограничаване, а там където това е възможно и отстраняване.

1. Основни резултати от изследванията PISA 2012 и 2015 г. г. съобразно социално-икономическата и семейната среда на учениците.

Отчитането на различията в социално-икономическата среда на учениците в изследванията по програмата PISA на ОИСП се извършва с помощта на т.н. индекс на социалния, икономическия и културния статус, който включва индикатори като образование и професия на родителите на учениците, майчин език, образователни и културни ресурси в дома (книги, компютри, произведения на изкуството, образователен софтуер, интернет връзка и др.), благосъстояние на семейството и др.(7,с.93). Счита се, че по-силната връзка между този индекс и постиженията на учениците показват по-голямо влияние на семейните и социално-икономическите условия върху тях.

Резултатите от изследването през 2012 г. в областта на математиката показват, че в страните от ОИСР средно 14 % от резултатите на учениците могат да се обяснят с влиянието на тяхната среда, а за нашата страна този показател е 22,3 % (пак там). Същевременно разликата между получените от учениците най-високи и най-ниски оценки се приема като много голяма, равняваща се на две и половина години училищно обучение. Изводът, който се прави, е че „възможностите за обучение не са еднакво достъпни за всички ученици и не всички ученици получават качествено образование“ (пак там). При изследването през 2015 г. се прави констатацията, че ако в страните от ОИСР 28,8 % от учениците успяват да преодолеят влиянието на негативната социално-икономическа среда, то у нас те са 13,2 %.

Данните от изследването показват най-силно влияние на два фактора – професионалният статус на родителите на учениците и броят на книгите у дома им (7,с.95). Авторите на анализа върху резултатите от 2012 г. дори са на мнение, че в българските условия по-голямо влияние оказва факторът книги, притежавани от семействата на учениците. Резултатите от изследването през 2015 г. отново потвърждават значението на този фактор.

По отношение на заетостта на родителите изследването през 2012 г. показва, че постиженията на учениците са по-ниски с 27 т. в случаите, когато бащата е безработен и с 41 т., когато майката също е безработна.

Чувствителни са и различията съобразно майчиният език на учениците (табл.1):

Таблица 1

оценявани области в обучението	среден резултат за учениците, които общуват в домовете си на български език		среден резултат за учениците, които общуват в домовете си на език различен от българския	
	2012 г.	2015 г.	2012 г.	2015 г.
математика	449	450	374	374
четене	451	445	330	349
природни науки	458	453	366	372

Друг съществен извод от анализа на данните от 2012 г. е, че „основната причина за ниските постижения на българските учениците се корени в самата образователна система, а социално-икономическите фактори допълнително задълбочават неравенството в нея“ (пак там). Известно е, че училищата в системата на нашето средно образование осигуряват нееднаква образователна подготовка. Например учениците в профилираните средни училища и гимназии получават много по-добра подготовка от учениците в непрофилираните такива, което е видно от табл. 2. Профилираните гимназии и средни училища

(езикови, хуманитарни, природонаучни, математически и др.) са разположени в големи населени места, предимно областни центрове и семейната и социално-икономическата среда при тях е много по-различна в сравнение с училищата в селата и в малките населени места което също задълбочава различията.

Табл.2 Постижения на учениците от непрофилирани и профилирани гимназии в изследванията PISA 2009, 2012 и 2015 г.(9,с.85)

област на оценяване	непрофилирана гимназия			профилирана гимназия		
	2009	2012	2015	2009	2012	2015
математика	382	399	400	461	475	482
четене	379	394	370	475	489	485
природни науки	400	404	397	475	488	491

От таблицата може да се установи, че тенденцията при двата типа училища в периода 2009 – 2015 г. е към увеличаване на различията между тях. Например в областта на математиката през 2009 г. тя е била 79 т., а през 2015 г. – 82 т., по четене за същия период нараства от 96 т. на 115 т., а по природни науки – от 75 т. на 94 т.

2. Други изследвания върху регионалните различия в образованието

Проблемът за регионалните различия в средното образование се засяга в редица изследвания, преди всичко в областта на икономиката и социологията. Сред основните изследователи по тази проблематика могат да се посочат В. Миленкова, Н. Тилкиджиев, Р. Стоилова и др. През последните няколко години този проблем е отразен и в редица изследвания на Института за пазарна икономика, сред които могат да се посочат: „Основни тенденции в сферата на основното и средното образование” (2012), „Училищното образование в България – състояние и тенденции” (2013), „Каква е връзката между образованието и пазара на труда ?” (2014), „Професионално образование и заетост” (2015), изследванията „Регионални профили: показатели за развитие” провеждани в периода 2012-2015 г. и др.

Изследването „Регионални профили: показатели за развитие” 2014 г. потвърждава връзката между социално-икономическите условия в отделните области на страната и постиженията на учениците по показателите коефициент на записаните в V-VIII клас, относителен дял на отпадналите от основното и средното образование, относителен дял на второгодниците, среден успех от матурата по български език и литература и др.(9). Прави се констатацията, че в областите, в които има по-високи равнища по отношение на

БВП на глава от населението, средна работна заплата и заетост на населението съответно и постиженията на учениците са по-високи.

До подобен извод стига и Г. Шопов. Изследвайки набор от данни за дейността на детските градини и училищата в отделните области и тенденциите в периода 2007-2012 г. той също достига до извода за съществуването на значими различия между тях. Предлага вариант на специфична обобщаваща оценка на развитието на образованието в отделните области (11,с.27,табл.5). От таблицата може да се установи, че ранжирането на областите в общи линии отразява тяхното социално-икономическо развитие. Като области с най-лоши образователни характеристики той-посочва областите Сливен, Търговище, Пазарджик и Силистра (пак там,с.28), които при различни изследвания през последните няколко години се отбелязват като проблемни по отношение на своето социално-икономическо развитие.

В статията си „Социален произход и образователни възможности” (10) Р. Стоилова се позовава на резултати от емпирично изследване, в което е установена статистически значима корелационна връзка между образованието на изследваните млади хора на възраст 15-19 г. и образованието на техните родители, както и с доходите на домакинствата. В много свои публикации В. Миленкова изследва образователните неравенства, включително и произтичащите от характеристиките на семейния произход и средата.

3. Фактори, влияещи върху регионалните различия в образованието

В изследванията PISA са изведени няколко основни фактора, които влияят върху различията в образователните постижения на учениците, а именно тип населено място, характеристики на семейството, етнос, тип училище, ранна селекция на учениците. Към тях в доклада на Световната банка се добавя още един фактор – характеристиките на съучениците (3,с.3). По-долу ще се спрем по-конкретно върху тези фактори.

Различия свързани с типа на населеното място.

Основните различия в системата на нашето средно образование са в посока на различията голям – малък град и град – село. Учениците, учещи в големи градове като София, Пловдив, Бургас, Варна имат по-високи резултати в сравнение с останалите областни центрове и това е видно от резултатите по области на матурите по български език и литература и изпитите след завършване на VII клас през 20116 г.

Данните от средните оценки от матурите (табл.3) показват, че сред първите 100 училища в страната 36 са от гр. София, а от градове, които не са областни центрове са само 10 училища. Съответно сред първите 10 училища 6 са от гр. София и по две училища от Пловдив и Варна. При средна оценка от

матурите по български език през 2016 г. 4,17 над тази стойност са само учениците от областите София-град, Варна, Пловдив, Смолян, Добрич, Видин и Русе.

При първите 100 училища според резултатите от изпитите след VII клас през 2016 г.¹ (табл.3) попадат 41 училища от гр. София и само две училища от градове, които не са областни центрове. Резултатите от последните 100 училища в класацията показва, че над половината от тях – 53 са разположени в села, 21 са в малки градове, 19 в областни центрове и 7 в гр. София. Както се вижда, тези данни също потвърждават съществуването на различия в постиженията на учениците, съобразно населените места, в които живеят.

Табл. 3 Резултати от матурите по български език и литература през 2016 г. по области (средни оценки)

1.София-град	4,58	Благоевград	4,04
2.Варна	4,38	Враца	4,04
3.Пловдив	4,27	Пазарджик	4,01
4.Смолян	4,26	Хасково	3,98
5.Добрич	4,25	Търговище	3,98
6.Видин	4,20	Кюстендил	3,97
7.Русе	4,19	Плевен	3,96
8.Стара Загора	4,16	Шумен	3,95
9.Сливен	4,15	София-област	3,90
10.Габрово	4,12	Монтана	3,88
11.Ловеч	4,12	Ямбол	3,87
12.Велико Търново	4,10	Кърджали	3,85
13.Бургас	4,08	Разград	3,84
14.Перник	4,06	Силистра	3,80

Обяснението на тези различия можем да свържем с различните социално-икономически условия в отделните области и населени места. Между тях има сериозни диспропорции свързани с икономическото развитие, доходите на населението, равнището на заетост, образователната и етническата структура на населението.

Таблица № 4 Разпределение по населени места на първите 100 училища според успеха на учениците при кандидатстване след VII клас

Населено място	Брой	училища	сред	първите	100
София – град	41				
Пловдив	9				
Бургас	8				
Варна	6				

¹ Използвани са данните за изпитите след VII клас през 2016 г. представени на сайта www.danybon

Русе	3
Стара Загора	3
Благоевград	3
Пазарджик	3
Хасково	3
Кърджали	2
Ямбол	2
Добрич	2
Велико Търново	2
Ловеч	1
Шумен	1
Плевен	1
Враца	1
Габрово	1
Монтана	1
Видин	1
Сливен	1
Кюстендил	1
Разград	1
Смолян	1
Сливен	1
Елин Пелин	1
Аврен	1

Данните в таблица 4 показват съществуването на значими различия по отношение на БВП на човек от населението, средната работна заплата, образователната и етническата структура на населението. Ако съпоставим данните от матурите по български език в областите с най-ниски резултати можем да установим, че те съответстват на по-лоши икономически показатели, по-високи нива на безработица и недобро образователно равнище на възрастното население. В обобщение може да се добави, че в по-големите населени места семействата на учениците са с по-висок образователно-културен статус, за който се приема, че се отразява благоприятно върху техните учебни постижения. Към това могат да се добавят и още няколко неща. В големите населени места икономиката обикновено изпитва потребност от кадри с по-високо образование и квалификация, което допълнително стимулира образователните постижения. В същата насока въздейства и наличието на повече образователни и културни учреждения в тях (ВУЗ, музеи, театри и др.). И още един силно действащ фактор – в големите градове се намират повечето профилирани училища, за които при изследванията PISA се констатира, че осигуряват много по-добра образователна подготовка в сравнение с непрофилираните.

При малките населени места социално-икономическите характеристики на външната училищна среда, както и на семейната среда са по-неблагоприятни. Има основания да се предположи, че материалната база на училищата в тях не е толкова добра, както на училищата в големите градове. Това се дължи на обстоятелството, че общините в големите градове разполагат с несравнимо по-големи финансови възможности, отколкото в малките градове, а както е добре известно почти всички училища у нас са общинска собственост.

Проблемът със селските училища е значително по-сложен по няколко причини. В сравнение с градските училища те се намират в много по-неблагоприятна социално-икономическа среда. В селските райони доходите на населението са ниски, безработицата висока, в образователната структура на населението е висок относителният дял на хората с основно и по-ниско образование. В сравнение с останалите училища материалната база на селските училища е в повечето случаи най-зле поддържана. Съществуват проблеми и с осигуряването на учители, понеже повечето от тях пътуват от близките градове.

Таблица 5

област	БВП на глава от населението за 2014 г. в лв	средна работна заплата 2014 г. в лв	безработица 2014 г.	образование		етническа структура		
				висше	основно и по-ниско	българи	турци	роми
Благоевград	7589	6818	14,1 %	19,6	23,8	88,6	5,9	3,3
Бургас	8714	8834	11,0	18,8	27,8	80,5	13,3	4,9
Варна	12113	9272	8,7	33,8	18,8	72,8	7,2	3,1
В. Търново	7832	7662	11,7	27,3	16,6	90,2	6,7	1,6
Видин	6066	6663	22,2	17,2	11,2	91,2	-	7,6
Враца	9520	9861	18,1	22,1	20,4	92,8	0,3	6,0
Габрово	9833	8283	8,1	26,3	13,8	92,2	5,6	1,1
Добрич	7827	7581	14,3	18,4	25,5	75,4	13,5	8,7
Кърджали	6067	7222	4,9	19,8	37,5	29,9	66,4	0,9
Кюстендил	6683	7091	14,2	23,7	12,7	92,8	-	6,3
Ловеч	7666	7487	10,2	18,6	22,3	90,9	-	4,5
Монтана	6642	7449	16,3	17,1	18,6	86,2	0,1	12,7
Пазарджик	6864	7650	10,4	15,3	26,9	83,8	5,7	8,1
Перник	5936	7063	13,1	17,8	12,6	96,3	-	2,8
Плевен	6734	7400	9,0	23,6	18,8	91,4	3,6	4,0
Пловдив	9295	8504	13,1	25,1	19,9	87,0	6,5	4,9
Разград	8182	8351	17,7	16,2	40,9	42,8	50,1	4,9
Русе	9694	8028	10,8	23,6	19,6	81,3	13,2	3,9
Силистра	5852	7215	22,4	14,4	32,5	57,3	36,2	5,0

Сливен	5961	7265	13,6	22,5	30,1	76,4	9,7	11,8
Смолян	7583	7253	19,4	21,0	22,0	91,1	4,9	0,4
София-област	11563	9766	12,7	15,6	22,0	91,4	0,1	7,3
София-град	24890	13542	6,3	48,6	3,1	96,4	0,5	1,5
Ст.Загора	14366	10035	11,0	21,8	18,3	86,2	4,8	7,7
Търговище	7138	7465	11,4	17,3	39,3	54,6	35,9	7,2
Хасково	6412	6947	10,4	19,3	23,6	79,3	12,5	6,9
Шумен	7397	7968	21,1	24,2	28,7	59,1	30,3	8,2
Ямбол	7773	7472	15,0	23,7	15,6	86,8	2,9	8,5

При селските училища силно влияние оказва и етническият фактор. Според данните от преброяването през 2011 г. разпределението на етносите според типа на населеното място е както следва:

Табл.6 Разпределение на етносите според типа населено място

тип населено място	етноси		
	българи	турци	роми
град	71,5 %	37,6 %	55,4 %
село	27,5 %	62,4 %	44,6 %

Тези данни показват, че сред учениците в селските училища преобладават тези от етническите малцинства, което допълнително допринася за постиганите по-лоши резултати. В доклада на Световната банка по този повод се посочва, че учениците, които живеят на село и общуват в семействата си на български език са 19,8 %, а тези от езиковите малцинства са 44,9 % (З,с.27, табл. 3).

Характеристики на семейната среда на учениците.

Може да се каже, че това е най-важният фактор, който оказва влияние върху постиженията на учениците. Семействата обаче имат различен социален и културен статус, който в определена степен се детерминира и от регионалните различия. Влиянието на семейният фактор е добре познато, той е проучван в много изследвания и получаваните резултати са сходни. Например Р. Стоилова посочва данни от изследване, където при 30 % от семействата с ниски доходи само 6,9 % от родителите са с висше образование, 34,4 % са със средно образование и останалите 58,6 % са с основно и по-ниско образование. Съответно при семействата с най-високи доходи една трета от родителите –

33,3 % са със висше образование а само 18,3 % са с основно и по-ниско от него образование (10).

Семейните характеристики на учениците са даденост, върху която образователната система може да оказва само ограничено влияние. Тя може и следва да се опитва да намалява, доколкото е възможно тези различия.

Етнос. Това е силно действащ фактор, особено при ромите, което донякъде се дължи и на обстоятелството, че техният относителният дял сред населението на нашата страна е най-висок в сравнение с останалите страни от ЕС. При преброяването на населението през 2011 г. като роми се самоопределят 4,9 % от българските граждани. Проучване на институт „Отворено общество” определя техния брой на 426 000 д. (2,с.9). Според други експертни оценки броят им е около 700 000 – 800 000 д. (пак там). Най-голям е относителният им дял в областите Монтана – 12,7 %, Сливен – 11,7 %, Добрич – 8,8 % и Ямбол – 8,8 %. Сред тях определено доминират младите хора - според данни от преброяването през 2011 г. на възраст до 9 г. са 20,8 % от ромите, а от 10 до 19 г. – 18,3 %. Това показва, че почти 40 % от тях са в училищна възраст.

Данните за образованието на ромите са сходни. Н. Тилкиджиев посочва следните данни (5,с.12):

○ с висше образование	0,29 %;
○ със средно образование	5,82 %;
○ с основно образование	30,0 %
○ с начално и незавършено начално образование	40,37 %;
○ никога не са посещавали училище	8,04 %.

Според други данни учениците от ромски произход посещават училище както следва (2,с.17-18):

	момчета	момичета
• въобще не са записани	10,7 %	20,1 %
• посещаване до 4 клас	30,7 %	38,7 %
• посещаване до 8 клас	42,9 %	37,1 %
• посещаване до 12 клас	15,7 %	4,1 %
• записани в университет	0,5 %	-

Като цяло данните са твърде неблагоприятни. Около 42 % от ромските деца през последните няколко години въобще не се записват в детска градина,

една четвърт отпадат още в началния етап на средното образование. При преброяването през 2011 г. бе установено, че 11,8 % от ромите са неграмотни

Независимо от полаганите усилия промените по отношение на образованието на ромите настъпват бавно и трудно. Причините за това са много и комплексни, но те ни показват и липсата на адекватна образователна политика, която да доведе до очакваните промени.

Тип училище. Най-големи различия между училищата се получават спрямо непрофилираните общообразователни училища и профилираните такива. Профилираните училища – това са средни училища с обучение от I-XII клас и гимназии, които са профилирани в засиленото изучаване на определени учебни предмети – най-често чужди езици, математика, природни и хуманитарни науки и др. Този проблем не е нов за нашата система на средното образование, той има дълга предистория от повече от половин век и различни опити за неговото решаване.

Профилираните гимназии са създадени още по времето на комунистическия режим като елемент на тогавашното елитарно образование. Тяхното основно предназначение е да предостави качествено образование за бъдещия обществен елит - предимно деца от номенклатурната класа и по този начин да осигури и възпроизводството на самата класа. С оглед на това в повечето окръжни градове са разкрити по една езикова гимназия, най-често с изучаване на руски език. Първоначално само в най-големите градове като София, Пловдив, Варна, Бургас и др. са допуснати гимназии с изучаването на западни езици. По идеологически причини се ограничава изучаването на английски език – гимназии с изучаването на този език през 60-те години на XX в. са съществували само в София, Пловдив, Бургас, Варна и Русе. По-късно, въпреки налаганите ограничения развитието на икономиката, на културата и образованието постепенно водят до създаването на паралелки с изучаването на английски език в някои от останалите гимназии. Със създаването през 80-те години на средните училища с обучение от I-XI клас (ЕСПУ), а впоследствие с обучение I-XII клас (СОУ) профилирането продължи. В периода след 1990 г. профилирането на училищата се засили още повече поради силното търсене на качествено обучение по западноевропейските езици и кризата в професионалното образование. С падането на комунизма отпаднаха и ограниченията по отношенията на пътуването зад граница, контактите с чужденци, ползването на литература на чужд език, слушането и гледането на чужди медии и др. В резултат на възникналото огромно търсене на обучение по чужди езици през 90-те години на миналия век много училища се профилираха. Съответно различието в качеството на предлаганото образование насочи учениците и родителите с по-високи образователни цели именно към тези училища. С течение на времето профилираните училища се утвърдиха като предлагащи обра-

зователен продукт с високо качество и постепенно увеличиха разликата между себе си и непрофилираните училища.

Този проблем неколkokратно е засяган в редица изследвания. Например П. Бояджиева посочва три характеристики на елитните училища (цит.по 6,с.253):

1.Висока степен на селективност при подбора на ученици.

2.Състезателен дух и голяма конкурентоспособност на випускниците при продължаване на образованието им във висшите училища.

3.Специфичен личен профил на учителите, съчетаващ високия професионализъм с по-големите очаквания и изисквания към учениците.

В. Миленкова счита, че характеристиките на елитните училища могат да се разграничат в два изследователски среза – на семейния произход на учениците и институционален срез, свързан със селекцията на учениците, професионализма на учителите и др. (6,с.252-253). По отношение на семейния произход на учениците тя посочва следните данни за някои столични училища (пак там, с.254):

образование на родителите

- I-ва Английска езикова гимназия бащи - 91,8 % майки – 87,6 % с висше образование;
- 93 Гимназия с преподаване на немски език бащи – 96,6 % майки - 90,9 % с висше образование;
- Гимназия с преподаване на френски език бащи – 91,2 % майки – 90,2 % с висше образование;
- 81 СОУ бащи – 45,7 % майки – 46,0 % с висше образование;
- 40 СОУ бащи – 43,9 % майки – 41,7 % с висше образование.

Професии на родителите в езиковите гимназии – лекари – 25 %, юристи – 21 %, бизнесмени – 12 %, журналисти – 11%, икономисти – 9%, инженери – 7 %, научни работници – 5%, учители- 4 %, дипломати – 3 %. В 81 СОУ и 40 СОУ децата произхождащи от интелигенцията са под 30 %. По отношение на селекцията на учениците тя посочва, че с отличен успех на приемните изпити са 72,7 % от учениците в английската гимназия, 55,9 % от учениците във френската гимназия, а в 81 и 40 СОУ те са 29,6 %.

В продължение на няколко десетилетия профилираните общообразователни училища са се утвърдили с предлагането на образователен продукт с

високо качество. Действително съществува голяма разлика между профилираните и непрофилираните училища, но би било твърде погрешно ако се предприемат мерки за изравняване между тях, ориентирани към понижаване качеството в профилираните училища. Впрочем в миналото неколнократно са предприемани такива мерки, включително и опити за закриване на профилираните училища. По-важно е усилията да се насочат към постепенно сближаване на постиженията на двата вида училища, като се предприемат мерки за подпомагане на непрофилираните училища в повишаване качеството на предлаганото от тях образование.

Ранна селекция на учениците. Под ранна селекция на учениците се има предвид кандидатстването за постъпване в друго училище след завършването на VII клас. Много външни специалисти считат това селектиране като твърде рано. Например в доклада на Световната банка се посочва, че неравенството в образованието се усилва от ранното насочване на учениците след VII клас, както и от „сортирането” им в I-ви и IV-ти клас.² В анализа на данните от изследването PISA 2015 се отбелязва, че силно изразеното групиране на ученици с еднакъв социално-икономически статус се дължи на приема след VII клас (9,с.9).

Действително кандидатстването след завършването на VII клас води до пренасочване на добрите ученици към профилираните училища. Има известни основания да се приема, че това би могло да се извършва и на по-късен етап. С утвърдената със ЗПУО нова структура на системата на средното образование кандидатстването след VII клас вече е задължително и поне на този етап усилията следва да се насочат към повишаване на качеството на образованието в непрофилираните училища.

Както се отбелязва и в доклада на Световната банка, реално селектирането на учениците започва още в I-ви и IV-ти клас. Наистина критиките, които се отправят са основателни, но с приемането на ЗПУО се предприемат някои мерки за неговото ограничаване. Приемът след IV клас засяга само учениците в математическите гимназии и се отнася да ограничен ученически контингент.

Характеристики на съучениците. В доклада на Световната банка се посочва, че вътрешногруповите характеристики на учениците, т.е. средата в която те учат оказва по-силно влияние върху техните постижения, отколкото индивидуалните им характеристики ((3,с.21-26). Влиянието на връстниците е свързано в голяма степен с тяхната семейна среда, но би следвало да се отчитат и собствените техни характеристики, като времето, отделяно за учене, мотивацията за учене, образователните цели и др. Тук може да се включи и това, което П. Бояджиева и В. Миленкова наричат състезателен дух на учениците (6,с.253). Например анализирайки самоподготовката на учениците В. Миленкова посочва, че сред анкетираните ученици от езиковите гимназии няма

---

² Тук очевидно се има предвид постъпването на учениците в първи клас в профилираните средни училища и постъпването на учениците в математическите гимназии след завършването на четвърти клас.

нито един, който да е посочил, че учи само най-необходимото, 28,0 % от тях са посочили, че използват допълнителни материали срещу 4 % от учениците в другите училища, никога не влизат неподготвени в час 35,0 % от учениците в езиковите гимназии и 8,5 % от учениците от непрофилираните училища (пак там, с. 250).

4. Проблеми свързани с регионалните различия в образованието

Могат да се открият няколко групи от проблеми, свързани с регионалните различия в системата на нашето средно образование. Първият от тях е по отношение на тенденциите в регионалното развитие в страната. След като социално-икономическите фактори оказват такова силно въздействие върху образователната система, би следвало да се отчитат тенденциите в регионалното развитие на страната за да се съобразяват с тях осъществяваните образователни политики. За съжаление прогнозите в обзримо бъдеще са запазване и дори за задълбочаване на съществуващите регионални различия в социално-икономически аспект. Поради не е възможно да се очаква, че социално-икономическото развитие на регионите в близко бъдеще ще доведе до промени, които сами ще допринесат за намаляването на образователните различия. Необходимо е разработването и реализирането на набор от образователни политики, които да бъдат насочени към решаването на проблема.

По отношение на малките градове и селата трябва да се отчита действието на фактора *бедност*. При провеждането на различни изследвания върху бедността в страната се установява, че тя е концентрирана основно в селата и в малките градове. Например според изследването „Бедността в България. Образованието и заетостта като фактори за доходите и неравенството”, проведено от Института за пазарна икономика през 2016 г. разпределението на бедните у нас според типа на населеното място, в което живеят е както следва (7,с.53):

- големи населени места 10,6
- средни населени места 21,0 %
- малък град и село 33,8 % .

Като една от основните причини за бедността при изследванията се констатира ниското образование и липсата на професия. Например при същото изследване на ИПИ е установен следният относителен дял на бедни в различни групи според завършеното образование (пак там,с.52-53):

- ✓ с висше образование 4,7 %
- ✓ със средно образование 12,7 %
- ✓ с основно образование 36,9 %
- ✓ с начално и по-ниско образование 59,8 %

Както се вижда от тези данни, над една трета от възрастното население с основно образование попадат в групата на бедните, а при населението с начално и по-ниско образование те са почти 60 %. Очевидно по-ниското образование, което е характерно за населението в малките населени места се явява фактор за бедност. Повишаването на качеството на образованието в населените места с високо равнище на бедност обаче не може да се постигне с общите образователни политики, то изисква разработването и прилагането на образователни политики, съобразени със специфичните условия.

По-ниските образователни постижения на учениците от селските училища се дължат в значителна степен и на проблеми, свързани с образованието при ромите. Значителна част от селските училища постепенно се превръщат в ромски училища, което не се отчита при осъществяваните образователни политики. Самите образователни политики прилагани към децата от ромската общност през последното десетилетие са недостатъчно ефикасни (виж например 4). Както показва досегашната практика, прилагането на образователни политики към децата от ромски произход изисква тяхното съчетаване със социални политики. Използването на чисто образователни политики, без интегрирането им със подходящи социални политики е доказано безрезултатно.

Независимо от съществуващите регионални различия до момента МОН не е разработило целенасочени мерки, които да са насочени към преодоляване на регионалните различия в образованието. Очевидно без прилагането на подобни мерки не е възможно ограничаването и преодоляването на тези различия. Решаването на проблема с регионалните различия в образованието изисква разработването и прилагането на комплекс от взаимосвързани образователни политики, включително:

- Политики по отношение на качеството на образованието. През преходния период у нас не е провеждана целенасочена образователна политика в областта на качеството на средното образование. И няма нищо учудващо в това, че постиженията на нашите ученици са ниски, това е резултат не само от действието на социално-икономическите фактори, но и на липсата на адекватна образователна политика. Сега с приемането на ЗПУО се предприемат мерки в тази насока.
- Типичен пример за неадекватна образователна политика е финансирането на системата на средното образование. С прилагането на делегираните училищни бюджети се предостави финансова автономия на училищата, но тя не бе обвързана с резултатите от тяхната дейност, поради което те не стимулират постигането на по-високо качество на предлагания образователен продукт. Делегираните бюджети оцетяват малките училища, като за момента

прилаганите мерки за тяхното компенсирание не са твърде ефикасни. А това са основно училища в малки градове и села, при които учениците имат по-ниски учебни постижения. С оглед на това би следвало да се предприемат мерки, които да обвързват резултатите в дейността на училищата с тяхното финансиране, както и да подпомагат в по-голяма степен малките училища, като се обърне специално внимание на подобряването на тяхната материална база и заплащането на учителите.

- Недобрите резултати на училищата се дължат в определена степен и на отсъствието на оценяване на работата на учители, директори и на самите училища съобразно постигнатите резултати. До приемането на ЗПУО у нас липсваше такава система и съвсем естествено няма как да се постигнат високи резултати, ако липсва оценяване на резултатите. Със заложеното в ЗПУО се правят положителни промени в тази насока, но са необходими още много усилия за да се постигнат трайни резултати.
- Различията между общообразователните профилирани училища се проявяват не само по отношение на общообразователните непрофилирани училища, но и спрямо професионалните училища. Резултатите на професионалните училища в изследванията PISA също са много по-ниски от техните. Преструктурирането на икономиката през преходния период и високото равнище на безработица се отразиха неблагоприятно върху дейността на професионалните училища. Вследствие на слабото търсене на кадри много специалности и професионални училища бяха закрити. По настоящем икономическите условия се промениха, съществува търсенето на кадри, което те не винаги успяват да покрият. Поради това с оглед значението на професионалното образование за икономическото развитие на страната за в бъдеще е необходимо то да бъде един от основните приоритети в образователната политика.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бедността в България. Образованието и заетостта като фактори за доходите и неравенството. С., 2016, Институт за пазарна икономика. -http://www.bednostbg.info/var/docs/reports/Bednost_bg_16_IME.pdf
2. Георгиев, В. Изследване в България по проект SMILE. 2013. - www.romasmile.com

3. Горгазар, Л., К. Херера-Соза, Д. Кутнерс. Как България може да подобри образователната си система ? Анализ на резултатите от оценяването PISA 2012. Световна банка – България.
-www.worldbank.org/.../how-can-bulgarian-students-score-better-in-reading-and-math
4. Грекова, М. Интеграционни намерения и дискриминационни резултати в българското образование (1999-2013). –Знанието като ценност, познанието като признание. С.,2015. Изток-Запад.
5. Изследване на социалните норми, които възпрепятстват достъпа на ромските момичета до образование. С.,2016, УНИЦЕФ.
-https://www.unicef.bg/bg/article/Izsledvane-na...koito...romskite-momicheta.../1001
6. Миленкова, В. Българското училище във фокуса на неравенства. С.,2009. Акад. издателство „Проф.М. Дринов”.
7. Предизвикателства пред училищното образование. Резултати от участието на България в Програмата за международно оценяване на учениците PISA 2012. С.,2013. ЦКОКО.
-www.ckoko.bg/upload/docs/2013-12/PISA_2012.pdf
8. Природните науки и технологии в училището на XXI век. Резултати от участието на България в Програмата за международно оценяване на учениците PISA 2015. ЦКОКО. *-www.ckoko.bg/upload/docs/2016-12/book_2016_web.pdf*
9. Регионални профили: показатели за развитие 2014. Институт за пазарна икономика. *-ime.bg/bg/articles/regionalni-profil-pokazateli-za-razvitie-2014-2015*
10. Стоилова, В. Социален произход и образователни възможности. – www.researchgate.net
11. Шопов, Г. Териториални различия в образователната сфера в България. –Образование, развитие, изкуство. Пловдив, 2015. ПУ „П.Хилендарски”, Педагогически факултет.